

İNSAN HAKLARI VE KARŞI HEGEMONYA*

Yrd.Doç.Dr Zeynep KIVILCIM**

ÖZET

Tarihsel olarak insan hakları söyleminin ve hak taleplerinin sosyal hareketler tarafından kullanılması, güç ilişkileri ve yapılarının sorgulanması açısından önemli bir rol oynamıştır. İnsan hakları söyleminin kullanılması politik, ekonomik ve sosyal taleplerin hak talebi şeklinde ifadelendirilmesidir ve sadece araçsal olmayıp, alternatif değerler, normlar ve hayat şekillerini meşrulaştırmak için operasyonel önem, yani Gramsci'nin terminolojisiyle hegemonya-karşıtı özellik taşır. Bu çalışmanın amacı, güncel olarak küresel hegemonya ve adaletsizliğin bir parçası ve destekleyicisi olarak kullanılan insan hakları söyleminin karşı-hegemonya açısından işlevsel özü, küresel adaletsizliğe karşı direnişin örgütlenmesine ve sözünün güçlenmesine katkı sağlayacak güncel potansiyelinin sorgulanmasıdır. Makalede, Türkiye'deki emek örgütlerinin uluslararası insan hakları sözleşmelerinden ve bunların uygulanmasının denetlenmesi amacıyla kurulmuş uluslararası mekanizmalardan bir direniş aracı olarak yararlanıp yararlanmadığı sorusuna, son dönemde gündemde yer etmiş Novamed ve Desa direnişleri örnekleri üzerinden yanıt aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları; Karşı-Hegemonya; Gramsci; Novamed; Desa

Human Rights and Counter-Hegemony

ABSTRACT

Historically, the use of the human rights discourse and the human rights claims by the social movements played an important role for challenging the power relations and structures. The use of the human rights discourse is the expression of the political, economical and social demands in the form of claims for rights and is not merely instrumental but bears an operational importance, in Gramscian terms “counter-hege-

* Bu makale, 9-11 Aralık 2009 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen Türkiye Sosyal Bilimler Derneği 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan “Neoliberal Küreselleşmeye Karşı Emek Hareketinin Direniş Aracı Olarak Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri ve Mekanizmaları” başlıklı tebliğin üzerinde yeniden çalışılmış ve genişletilmiş versiyonudur.

** İstanbul Üniversitesi SBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Devletler Hukuku ABD Öğretim Üyesi.

monic” feature, for legitimizing alternative values, norms and life styles. The aim of this article is to study the current counter-hegemonic substance and the potential of the human rights discourse for organizing and strengthening the resistance against the global injustice, bearing in mind that this discourse is currently serving as an instrument for developing the global hegemony and injustice. The article discuss whether the workers’ organizations in Turkey are making use of the international human rights conventions and the procedures put in place for monitoring the compliance to these conventions, through the recent case studies of Novamed and Desa struggles.

Key Words: Human Rights; Counter-Hegemony; Gramsci; Novamed; Desa

Giriş

Gramsci “hegemonya” kavramını bir egemen olma pratiği olarak tanımlar. Hegemonya kavramının Gramsci’nin çeşitli çalışmalarında taşıdığı anlam farklıdır. Önceki çalışmalarında hegemonya terimi işçiler ve köylüler arasındaki ittifakı göstermek için, yani siyasal öncülük anlamında kullanılırken daha sonra kültürel öncülük uğrağını içerecek şekilde genişlemiştir¹. Hegemonya, kültürün geliştirilmesi ve yayılmasıyla ilintisi olan sivil toplumun tüm kurumlarını kapsar².

Gramsci’nin bir sosyal grubun diğer kesimlere karşı uygulayacağı bir yöntem olarak gösterdiği “hegemonya” da kültürel yönlendirme ve rıza unsuru önem taşır. Zora ve diktatörlüğe dayanan iktidar alanına karşılık onaya dayalı alan hegemonya alanıdır. Hegemonya uygulanacak kesimlerin çıkar ve eğilimlerini dikkate almak ve uzlaşa sağlamak açısından sınıf çıkarları söyleminin ötesinde daha evrensel söylemler geliştirmek, rızayı sağlamak bakımından önemlidir. Hegemonya, belirli nesnel koşullar ile egemen grubun fiili tahakkümü arasındaki bitişme durağıdır ve işlevi bakımından hegemonya yalnızca yeni bir devlet aygıtı yaratmaya ve toplumu dönüştürmeye muktedir bir kolektif iradenin biçimlenmesini değil, aynı zamanda yeni bir dünya anlayışını yaymayı da amaçlar³.

¹ Bkz. Norberto Bobbio, “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”, in John Keane (Der.), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, Ayrıntı, 1993, ss.112-113.

² Gramsci’nin metinlerinde hegemonya “rıza”dan “rıza-baskı”ya doğru değişirken “topografik konumunda” da değişiklik olur. Başlangıçta hegemonya sadece sivil toplumla sınırlıyken, daha sonra devlet içine de yerleşmiştir. Bkz. Perry Anderson, *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, Salyangoz Yayınları, 2007, ss. 43-44.

³ Norberto Bobbio, op.cit.,ss.114-115.

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

Gramsci sömürülen sınıflar arasında uzlaşma sağlamak ve “iç çelişkisiz yeni bir homojen ekonomik-politik tarihi blok yaratmak” için müttefik toplumsal güçlerin ‘soğurulması’ (içerilerek farklılığa son verilmesi) ihtiyacına değinir. Hegemonya, proletarya ile işbirliği yapmaya razı olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerin fikir ve kültür anlamında yönlendirilmesi demektir⁴.

İdeolojik söylem toplumsal bellekte yer alan, geniş kesimlerce benimsenmiş düşünce ve önyargıları, yani Gramsci’nin kavramsallaştırmasıyla “sağduyu”yu (*common sense*) kullanır. Hegemonya bir kerede ulaşılan bir şey olmayıp, dinamik ve ilişkiseldir. Sürekli yenilenmesi, yeniden yaratılması, savunulması ve değişikliğe uğratılması gerekir. Hegemonya, bu çerçevede siyasal iktidar mücadelesinde işe yarayacak ideolojik anlamlar üzerinde yürütülen bir mücadele olarak da tanımlanır.

Hegemonya ideolojik bir mücadele içinde tanımlandığından, böyle bir kavramlaştırma karşı-hegemonyanın olanaklılığını da taşır. Hegemonyanın hiçbir tarzı tek başına bir toplumun anlam ve değerlerini tam olarak tüketemez ve bu nedenle her egemen güç kısmen kendi hâkimiyetinin kurucusu olacak biçimlerde karşı hegemonik güçlerle hesaplaşmak zorunda kalır⁵. Karşı-hegemonya esas olarak yönetici sınıfın ihmal ettiği genel kültür alanında yürütülecek ideolojik ve siyasal yeniden anlamlandırmanın ürünü olabilir⁶. Gramsci’ye göre karşı-hegemonya mücadelesinde önemli olan, var olan hegemonyanın kurucu öğeleri üzerinden çalışmak ve onları yeniden şekillendirmek, zaten var olan bir söyleme ekleme yapmak, onu genişletmek ve dönüştürmektir.

Hegemonya ve karşı-hegemonya kavramsallaştırması bağlamında Gramsci metinlerine dayanarak geliştirilen ilk anlayış sivil toplumu güçlendirerek dönüştürmek, sivil toplumda sosyalist ideolojik hegemonyanın kurulmasını ve nihai olarak da devletin bu giderek genişleyen sivil toplum içinde erimesini sağlamak yönündedir⁷.

Gramsci metinlerinin ikinci bir yorumu ise sivil toplum-devlet ikiliğini, her iki alanı da köklü bir biçimde dönüştürerek aşma perspektifini belirler. Bu

⁴ Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, Belge Yayınları, 5.Bası, 2007, ss. 31-32, dipnot 15.

⁵ Terry Eagleton, *İdeoloji*, Ayrıntı, 2. Basım, 2005, s.168.

⁶ Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi, 2.Baskı, 2008, ss.

⁷ Bkz. Gülnur Acar-Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, Belge Yayınları, 2003, s.11.

perspektifin içerdiği eleştirel yaklaşım, burjuvazinin hegemonyasının özgüllüğünün anlaşılmasını sağlamak yoluyla bir karşı hegemonya kurmak olanağını ortaya koymayı hedefler. Sivil toplum, burjuvazi ve işçi sınıfı arasında tarafsız bir alan olarak değil de burjuvazinin kendine özgü hegemonyasını kurduğu kapitalist sömürüyü gizleyen bir alan olarak anlamlandırılır ve işçi sınıfının karşı-hegemonyasını oluşturmak için sivil topluma özgü ilişki biçimlerinin dışına çıkmak gerekliliği ortaya konur⁸.

İnsan hakları alanı söylemsel ve hukuki anlamda tarihsel olarak bir hegemonya mücadele alanı olagelmıştır. Hegemonya ve karşı-hegemonya anlamında sınıf çıkarları söyleminin ötesinde geliştirilen ve dönüştürülen evrensel bir söylem olarak, geniş kesimlerce kabul edilmiş “sağduyu”yu kullanmak yolunda siyasal bir yeniden anlamlandırma mücadelesi sürecinde, insan hakları sosyal olarak inşa edilmiştir. İnsan haklarına ilişkin düşünce ve uygulamalar belli sosyal, tarihi koşullar arka plandaki insanlar tarafından yaratılmış, yeniden yaratılmış, desteklenmiş veya değişikliğe uğratılmıştır.

Tarihsel olarak insan hakları söyleminin ve hak taleplerinin sosyal hareketler tarafından kullanılması, güç ilişkileri ve yapılarının sorgulanması açısından önemli bir rol oynamıştır⁹. İnsan hakları söyleminin kullanılması politik, ekonomik ve sosyal taleplerin hak talebi şeklinde ifadelendirilmesidir ve sadece araçsal olmayıp, ezilmişlere ait alternatif değerler, normlar ve hayat şekillerini meşrulaştırmak için operasyonel önem, yani Gramsci’nin terminolojisiyle hegemonya-karşıtı özellik taşır. Zira, insan hakları, önemli bir kısmı mevcut hegemonya tarafından kullanılan kavramları kullanıp, dönüştürüp genişleterek, karşı-hegemonya mücadelesi içindeki yeni sosyal normların evrensel olarak ifadesine imkân tanır. Hak talebi şeklindeki ifade, sosyal olarak uygun ve ikna edici bir çerçeve ve ayrıca meşruiyet temelini sağlar¹⁰.

İnsan hakları hukukunun tarihi gelişimine baktığımızda önemli dönüşümlerin arka planında, mevcut sosyal ve ekonomik yapıyı sorgulayan ve değişim talebinde bulunan sosyal hareketler olduğunu görürüz. Klasik haklar olarak adlandırılan birinci kuşak haklar burjuvazinin kendi sınıfsal çıkarlarını savunmak üzere ileri sürdüğü, Amerikan ve Fransız devrimlerinde uygulamaya geç-

⁸ Ibid. s.12.

⁹ İnsan haklarının temeli ve sosyal olarak inşası açısından sosyal hareketlerin önemi için bkz. Neil Stammer, “Social Movements and the Social Construction of Human Rights”, *Human Rights Quarterly*, 1999, Vol.21, ss.986-987.

¹⁰ Alan Hunt, “Rights and Social Movements: Counter-Hegemonic Strategies”, *Journal of Law and Society*, Vol.17, No:3, Autumn 1990, ss.321-324.

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

miş haklardır. Sanayi devrimi ertesinde ortaya konan ikinci kuşak yani ekonomik ve sosyal hakların arkasındaki itici güç ise işçi sınıfı olmuştur. Üçüncü kuşak haklar ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası dayanışma ve bir “Batı” söylemi olarak gelişen insan haklarının içine Üçüncü Dünya’nın taleplerini yerleştirme mücadelesinin sonucudur.

Az gelişmişliğin uluslararası ekonomik ilişkiler içindeki bir “uluslararası işbölümü”nün sonucu olduğu düşüncesinden hareketle, bu işbölümünün değiştirilerek bir Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen tesisi amaçlanmıştır¹¹. Üçüncü kuşak hakların önemli bir kısmı, Üçüncü Dünya devletlerince 1960 ve 1970’li yıllarda ortaya konan ve BM Genel Kurul kararıyla temel ilkeleri biçimlenen Yeni Uluslararası Ekonomik Düzene ilişkin ekonomik ve politik taleplerin hak talebi şeklindeki ifadesidir. Böylece İkinci Dünya Savaşı ertesinde “kalkınma” söylemiyle birlikte insan hakları, uluslararası hukuku, küresel adaleti sağlamak yolunda kullanılabilir kılmak için yararlanılan bir araç olarak kendini göstermiştir. Sömürgecilğe, ırk ayrımına karşı veya self determinasyon mücadelesinde işlevselleşen bir söylem olmuş, “Üçüncü Dünya”nın direniş ve eylemliliğine temel teşkil etmiştir.

Takip eden dönemlerde de insan hakları söyleminin karşı-hegemonya anlamında değiştirilmesi ve dönüştürülmesi mücadelesi devam etmiştir. Esasen beyaz, batılı erkeğin haklarını ifadeleyen ve koruyan insan hakları söyleminin cinsiyetinin sorgulanması, bu söylemin kadınları da kapsayacak şekilde, dilinin ve temel kavramlarının yeniden kurgulanması, metinlerin ve uluslararası sözleşmelerin bu açıdan değiştirilip dönüştürülmesi mücadelesi yani kadının insan hakları hareketi bu anlamda ilk akla gelen örnektir. Bunun yanı sıra 1990’lardan itibaren köylü hareketinin de ekonomik ve politik taleplerini insan hakları söylemi içinde formüle ettiği, “çiftçi hakları”nın uluslararası sözleşmelerce koruma altına alınmaya başlandığı görülmektedir.

Kadınlar ve köylüler başta olmak üzere ezilmişlerin taleplerini ifade ettikleri dil olan insan hakları, eş zamanlı biçimde, küreselleşme sürecinde, özellikle de 11 Eylül ertesinde ve Irak işgalinde kristalleşmiş biçimde uluslararası hukukun zaten var olan emperyal özünü güçlendiren ve palazlayan bir rol de oynamaktadır. İnsan hakları söylemi bu bağlamda uluslararası alanda askeri müdahale, ekonomik yeniden inşa ve sosyal dönüşüm söylemlerinin de ana taşıyıcısı haline gelmiştir.

¹¹ Bkz. Mohammed Bedjaoui, “The Right to Development”, in *International Law: Achievements and Prospects*, M. Bedjaoui (General Editor), Unesco Publication, Paris, 1991, 1178-1181

Bu çalışmanın amacı, güncel olarak küresel hegemonya ve adaletsizliğin bir parçası ve destekleyicisi olarak kullanılan insan hakları söyleminin karşı-hegemonya açısından işlevsel özü, küresel adaletsizliğe karşı direnişin örgütlenmesine ve sözünün güçlenmesine katkı sağlayacak güncel potansiyelinin sorgulanmasıdır. Çalışmada, içinde yaşadığımız, çalışan hakkı ihlallerin arttığı ve yaygınlaştığı deregulasyon ve güvencesizleştirme sürecinde Türkiye'deki emek örgütlerinin uluslararası insan hakları sözleşmelerinden ve bunların uygulanmasının denetlenmesi amacıyla kurulmuş uluslararası mekanizmalardan bir direniş aracı olarak yararlanıp yararlanmadığı sorusuna son dönemde gündemde yer etmiş Novamed ve Desa direnişleri örnekleri üzerinden yanıt aranmaktadır.

Bu örneklerin seçilmesinin nedeni her iki örnekte de direniş ve eylemlilikte hukuki yol ve yöntemlerden yararlanılmış olması ve uluslararası kampanya yürütülmüş olmasıdır. Bu anlamda uluslararası insan hakları hukuku metinleri ve koruma mekanizmalarından faydalanma olanak ve pratiğini sorgulamak açısından bu iki örneğin incelenmesi önemli görülmüştür. Çalışma için Novamed ve Desa direnişleri sürecine ilişkin hukuki ve diğer belgeler incelenmiş, sendika temsilcileri ve avukatları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

1) Novamed ve Desa Direniş Süreçleriyle İlgili Kısa Bilgi

Novamed şirketi Antalya Serbest Ticaret Bölgesi'nde faaliyet göstermekte ve Alman Fresenius Medical Care için dializ üniteleri üretmektedir. Çalışanların %95'i kadındır. Firmanın faaliyette bulunduğu iş kolunda yetkili olan Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası (Petrol-İş) Mart 2005'den itibaren Novamed'de örgütlenme çalışmalarına başladığında, çalışanlara karşı kötü ve onur kırıcı muamele, kadın işçilerin aile kurma ve çocuk sahibi olma hak ve özgürlüklerine müdahale, aşırı fazla mesai ve sendika karşıtı baskı başta olmak üzere çeşitli hak ihlallerini tespit etmiştir.

Yeterli üye sayısını sağlayan Petrol-İş Sendikası ve Novamed işvereni arasında toplu pazarlık Nisan 2006'da başlamış, ancak süreç anlaşmazlıkla sonuçlanmış ve 83'ü kadın 85 Novamed işçisi Eylül 2006'da greve çıkmıştır. 448 gün süren Novamed grevi Türkiye'de bir serbest ticaret bölgesinde gerçekleşen ilk grev ve son yılların en uzun grevi olarak gündemde yer almıştır¹².

¹² Daha önce, İzmir Serbest Bölge'de bir ay süren bir grev söz konusu olsa da Novamed grevi kamuoyu ve medyada Türkiye'de bir serbest ticaret bölgesinde gerçekleşen ilk grev olarak tanınmıştır. 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu geçici 1. Maddesinde serbest bölgelerde, kuruldukları andan itibaren 10 yıl süreyle 2822 sayılı Kanunun grev, lokavt ve arabuluculuk

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

Grevin işveren üzerinde ekonomik anlamda çok fazla olumsuz etkisi olmamıştır¹³. Ancak grevin birinci yılından itibaren kadın örgütlerinin çok önemli desteği¹⁴ ve uluslararası kampanyanın da etkisiyle Aralık 2007’de toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır.

Desa Deri Sanayi ve Ticaret ise Türkiye’nin en büyük deri markalarından biri olup birçok ünlü uluslararası marka için üretim yapmaktadır. Desa işvereni işyerinde çalışan Deri-İş Sendikası üyesi işçileri istifaya zorlamış, üyelikten vazgeçemedikleri için, Düzce fabrikasında çalışan 41 işçiyi ve Sefaköy fabrikasında çalışan 1 işçiyi Nisan-Temmuz 2008 aylarında işten çıkartmıştır. İşten atılan işçiler fabrika önünde eylem başlatmış, ayrıca davalar açılmıştır. Bu davalar sonucunda işten atılmaların sendikal nedenli olduğu belirlenerek işçilerin işe iadesine karar verilmiştir. Ancak bu süreçte işveren kararların temyizi için Yargıtay’a başvurmuş ve sendikal işçileri işten çıkarmaya devam etmiştir¹⁵. Deri-İş Sendikası konuyla ilgili olarak aynı zamanda TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu’na başvuruda bulunmuş, Komisyon Başkanlığı ise Desa işverenin kendisine göndermiş olduğu cevabi yazıyı aynen sendikaya iletmeyi yeterli bulmuştur¹⁶.

Düzce ve Sefaköy fabrikaları önündeki direnişin yanı sıra Deri-İş Sendikası Kasım 2008’de Uluslararası Tekstil Hazır Giyim ve Deri İşçileri Federasyonu, Avrupa Tekstil Hazır Giyim ve Deri İşçileri Konfederasyonu bağlantılarıyla uluslararası bir kampanya başlatmıştır. Düzce’de 15 ay Sefaköy’de 11 ay süren direnişlerin, Yargıtay’ın temyiz incelemesi sonucu işe iade kararlarını onaması ve uluslararası kampanyanın da etkisiyle Desa işvereni 3 işçiyi işe geri çağırırken, diğer 15 işçinin tazminat ödemelerini yapmıştır. Ağustos

hükümlerinin uygulanmayacağı hükme bağlanmıştır. Birçok serbest bölgenin kuruluş tarihi dikkate alındığında bir bakıma geçerliliğini yitirmiş olan bu hüküm, Avrupa Birliği müktesebatına uyum çalışmaları kapsamında 4771 sayılı kanunla 2002 yılında ilga edilmiştir.

¹³ Tüm üretim bantlarında aynı iş yapıldığından ve işveren henüz toplu pazarlıklar sürerken sendikal işçileri aynı üretim bantlarında topladığından bu bantlarda üretimin durması diğer bantların işleyişini ve dolayısıyla fabrikanın genel üretimini çok fazla etkilememiştir. (Petrol-İş Hukuk Danışmanı Serpil Aksakal ile görüşme, 20 Nisan 2009).

¹⁴ Eylül 2007’de 27 kadın örgütünün katılımıyla Novamed Greviyle Dayanışma Kadın Platformu kurulmuş, kadın örgütlerinin sürece dahil olmaları ile Novamed direnişi cinsiyetlenmiştir. Novamed direnişinin bu cinsiyetlenme süreci için Bkz. Ayşen Ustubiçi, *Export-Processing Zones and Gendering the Resistance: “Women’s Strike” in Antalya Free Zone in Turkey*, LSE, Gender Institute, New Working Paper Series, Issue 24, March 2009.

¹⁵ Türkiye Deri-İş Sendikası Basın Açıklaması, 26.12.2008.

¹⁶ TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Başkanlığı 26.08.2008 tarih ve A.01.1.İHK/1528 sayılı yazısı.

2009'da sendika ve işveren arasında bir protokol imzalanmıştır. Buna göre, sendikanın Desa karşıtı uluslararası kampanyayı sonlandırmasına karşılık, Desa işvereni sendika karşıtı tutumundan vazgeçerek tüm işçilere sendikal haklarının güvence altına alındığına dair yazılı bir belge dağıtmayı ve sendikal sebeple işten çıkarılan bir kısım işçiyi işe geri almayı kabul etmiştir¹⁷.

2) Kullanılabilecek Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Sözleşmeleri ve Mekanizmaları

Neo-liberalizm bildiğimiz gibi rekabetçi bireyselliğin ön planda olup devletin ekonomik ve sosyal müdahalesinin minimum düzeye indirildiği bir anlayışı ifade eder. Bu yaklaşımda ulus devletler, rekabet ve sermayeye gerekli ortamı sağlamakta birbiriyle yarışan sistemler olarak görülür. Devletler sınırlarını serbest rekabete açmalı ve sermaye ve yatırımı çekebilmek için uygun koşulları hazırlamalıdır¹⁸.

Neo-liberal küreselleşme sürecinde ulus-devlet ekonomiyi ulusal kurumlarıyla yönetme ve yönlendirme imkânını ve küresel sermayeyi kontrol kabiliyetini büyük ölçüde kaybetmektedir¹⁹. Bunun yanı sıra sermayenin hızlı yer değiştirme yeteneği nedeniyle vergilendirilmesinin zorlaşması, ulus devletin vergiler yoluyla kamu harcamalarını karşılama konusunda güçlük yaşaması, sosyal ve siyasal ağırlık noktalarında ulus-aşırı şirketler lehine güç kayması ulus-devletlerin kendi ülkelerindeki ekonomik ve sosyal düzenleme kapasitesini ciddi ölçüde zayıflatmış durumdadır. Genel olarak bütün devletler küresel pazarda rekabet edebilmek adına sosyal güvenlik ve ekonomik-sosyal haklara ilişkin korumayı zayıflattığından, kazanılmış haklarda aşınma ve yitim söz konusudur. Bunun yanı sıra işverenin üretimi kolayca ve hızla başka coğrafyalara kaydırılabilme imkânı sendikalaşma ve grev hakkı başta olmak üzere çalışan haklarının koruyucu daha önceden ulusal mevzuatlar içine inşa edilmiş hukuki güvenceleri pratikte büyük ölçüde etkisiz ve anlamsız kılmaktadır.

Devletin küresel sermaye lehine vatandaşları üzerindeki korumasını çekmesi bazen coğrafi olarak dahi görünür olmaktadır. Serbest ticaret bölgeleri bunun bir örneğidir. Serbest ticaret bölgeleri bir devletin ülkesinde bulunmasına rağmen, yabancı sermaye ve teknoloji girişini hızlandırmak amacıyla yatırımcı için daha uygun koşulların yaratılması yönünde özellikle gümrük, dış

¹⁷ Türkiye Deri-İş Sendikası Basın Açıklaması, 26.08.2009.

¹⁸ İlyas Doğan, *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*, Yeni İnsan Yayınevi, 2008, ss. 192-193.

¹⁹ Ibid, ss.146-150.

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

ticaret ve kambiyo başta olmak üzere bazı ulusal mevzuatın uygulanmadığı alanlardır. Dünyada farklı isimler altında serbest ticaret bölgelerinin sayısı hızla artmaktadır.²⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) raporlarına göre, serbest ticaret bölgelerinde aşırı uzun çalışma saatleri ve sendikal hakların sistematik olarak ihlali başta olmak üzere ciddi çalışan hakkı ihlalleri söz konusudur²¹.

Küreselleşen ekonomik faaliyetler çerçevesinde ulus-aşırı şirketlerin faaliyetlerinin, tedarikçileri, yerel alt şirketler ve diğer bağlantılar şeklindeki bir ağ içerisinde genişlediği ve her geçen gün daha fazla etkinlik kazandığı bir gerçektir. Ulus-aşırı şirketlerin tanınmış uluslararası kişiliği bulunmamakta ve mevcut uluslararası hukuk veya uluslararası insan hakları hukuku ulus-aşırı şirketler için doğrudan hukuki yükümlülükler öngörmemektedir²². Ayrıca uluslararası hukuk devletler için, merkezleri kendi ülkelerinde olan şirketlerin ülke dışındaki etkinliklerinde insan haklarına uygun davranmalarını sağlama yükümlülüğü de öngörmemektedir.

Emek hareketinin bu yeni süreçte politik ve ekonomik taleplerini hak iddiası olarak formüle etmesi yönünde faydalanabileceği uluslararası insan hakları hukuku araçları olarak bağlayıcı uluslararası sözleşmeler söz konusudur. Bunun yanı sıra bağlayıcılık düzeyi düşük yumuşak hukuk (*soft law*) araçları da bu alanda önem taşımaktadır.

²⁰ 1975’de 25 olan bu sayı 2006 itibarıyla 130’a ulaşmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) istatistiklerine göre dünyada serbest ticaret bölgelerinde toplam 27 milyon işçi çalışmaktadır. Bunların %93’ü kadındır ve %86’sı sendikalı değildir (Bkz. William Milberg - Matthew Amengual, *Economic development and working conditions in export processing zones: A survey of trends*, International Labour Office, Geneva, 2008.) Türkiye’de ise var olan 22 serbest ticaret bölgesinde resmi olarak 45000 işçi çalışmaktadır.

²¹ Ibid.

²² Ulus-aşırı faaliyet gösteren şirketler çalışan hakları (örgütlenme hakkı (sendikal haklar), ayrımcılık yasağı, güvenlik, sağlık, kölelik (slave labour); mülkiyet hakkı ihlalleri (arazilere hukuka aykırı şekilde el koyma, adil olmayan tazminatlar); faaliyet gösterilen ülkedeki kamu ya da özel güvenlik güçlerinin kullanımı sırasında aşırı güç kullanımı, işkence ve kötü muameleye kadar varabilen ağır ihlallere karışmaktadır. Bu şirketlerin ekonomik ve ticari faaliyetini yürüttüğü modelin kendisinin insan hakları ihlallerini arttıran, bu ihlalleri izlemeyi, önlemeyi, sorumlusunu belirlemeyi zorlaştıran bir model olduğunu görülmektedir. Zira bu şirketler bir çok ülkede, çok farklı gerçek ve tüzel kişilerin içinde bulunduğu geniş ve karmaşık bir ağ üzerinden faaliyet göstermektedir, açık bir hiyerarşik yapılanma ve faaliyetler üzerinde operasyonel kontrol söz konusu değildir.

Türkiye BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne²³, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne²⁴, Avrupa Sosyal Şartı'na²⁵, BM Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)²⁶ ve UÇÖ'nün 87 Sayılı Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi ve 98 Sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi'ne²⁷ taraftır. Bu sözleşmeler ve denetim organlarının içtihadı, bu iki örneğin özelinde ve genel olarak da işyerlerindeki hak ihlalleri göz önüne alındığında emek hareketi tarafından kullanıma imkân vermektedir.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde neo-liberal politikaların ve yapılanmaların bir yansıması olarak sendikal haklar da dâhil olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin çeşitli ölçülerde sınırlanması söz konusu olmuştur²⁸. Son yıllarda yapılan reformlara rağmen ulusal mevzuat birçok açıdan çalışma hukuku alanındaki uluslararası normlara aykırılık taşımaya devam etmektedir. Sendikaların kuruluş, örgütlenme, üyelik ve etkinliklerine, toplu görüşme, toplu pazarlık, toplu iş sözleşmelerine, toplu eylem ve grev kararına ilişkin düzenleme getiren çok sayıdaki hükümde bu aykırılığı görmek mümkündür²⁹. Sendikal

²³ Türkiye BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ni 15.08.2000 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme 04.06.2003 tarih ve 4868 sayılı Kanunla onaylanmış ve 18.06.2003 tarih 25142 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ni 15.08.2000 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme 04.06.2003 tarih 6867 sayılı Kanun'la onaylanmış ve 18.06.2003 tarih ve 25142 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

²⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Türkiye tarafından 20.03.1952 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme 10.03.1954 tarih ve 6366 sayılı Kanun ile onaylanmış ve 19.03.1954 tarih 8662 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

²⁵ Avrupa Sosyal Şartı Türkiye tarafından 18.10.1961 tarihinde imzalanmıştır. Sözleşme 16.06.1989 tarih ve 3581 sayılı Kanun ile onaylanmış ve 14.10.1989 tarih 20215 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Türkiye Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın onaylanmasını ise 27.9.2006 tarih ve 5547 sayılı kanun ile uygun bulmuştur (R.G., 3.10.2006, No:26308).

²⁶ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni Türkiye 20.12.1985 tarihinde imzalamış, Sözleşmenin onaylanması 11.6.1985 tarih ve 3232 Sayılı Kanunla uygun bulunmuş, Bakanlar Kurulunca 24.7.1985 tarihinde 85/9722 sayılı kararla onaylanmış ve 14 Ekim 1985 tarih ve 18898 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

²⁷ UÇÖ'nün 87 sayılı Sözleşmesi'nin onaylanması 25 Kasım 1992 tarih ve 3847 Sayılı Kanunla uygun bulunmuş, Bakanlar Kurulunca 8 Ocak 1993 tarihinde 93-3967 sayılı kararla onaylanmış ve 25 Şubat 1993 tarih ve 21507 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. UÇÖ'nün 98 sayılı Sözleşmesi Türkiye tarafından 8 Ağustos 1951 tarihinde 5834 sayılı kanunla onaylanmış ve 14.8.1951 tarih ve 7884 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

²⁸ İş hukukunun Türkiye'de 1980 sonrası dönemde gelişimi için bkz. Alpaslan Işıklı, *İş Hukuku*, 3. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1999, ss.24-28.

²⁹ Bu konuda toplu bir değerlendirme için bkz. Mesut Gülmez, Sendikal Haklara İlişkin Sözleşmelerin İç Hukuka Üstünlüğü ve Yasalarımızdaki Aykırılıklar, *Çalışma ve Toplum*, 2005/1, ss. 41-56.

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

haklarla ilgili anayasal hükümler de dâhil olmak üzere, mevcut yasal çerçevenin, özellikle kamu sektöründe ve özel sektörde örgütlenme hakkı, grev hakkı ve toplu sözleşme yapma hakkı ile ilgili AB standartları ve Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) Sözleşmeleri ile uyumlu olmadığına Avrupa Birliği Türkiye İlerleme Raporlarında da işaret edilmektedir³⁰.

Şirketlerin insan hakları ihlallerini önlemeye yönelik, hukuken bağlayıcılığı olmayan uluslararası standartlar ve düzenlemelerin sayısı giderek artmaktadır. Kofi Annan'ın Dünya Ekonomik Forum'unda yaptığı bir çağrıyla müteakiben 2000 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Küresel Paktı (*UN Global Compact*) bu anlamda önemlidir. Küresel Pakt düzenleyici bir araç olmayıp daha çok saydamlık ve kamusal sorumluluk fikrine dayanmaktadır³¹. Paktı oluşturan 10 ilkeden bir kısmı insan haklarıyla ilgilidir³². Devletlerin ve işverenlerin yükümlülüklerinin tam olarak belirlenememiş olması, şirketlerin ilkelerin hayata geçirilmesi konusunda gerekli katkıyı sağlamamaları, şirketler için öngörülen denetleme ve takip mekanizmalarının etkin hale getirilememesi nedeniyle Küresel Pakt'ın başarısı yönündeki beklentiler oldukça azalmış durumdadır³³.

OECD Çok Uluslu Şirketler İçin Yol Gösterici İlkeler (*Guidelines for Multinational Enterprises*) bu alandaki bir başka önemli düzenlemedir. Bu ilkelere aykırılık halinde ülkelerde belirlenmiş olan Ulusal İrtibat Noktalarına geçerek ve tüzel kişilerce şikâyetle bulunulabilmektedir. Ancak şikâyet usulüyle elde edilen sonuçlar, özellikle insan hakları alanında değişken olup bir örneklikten uzaktır. Ayrıca irtibat noktalarının çalışma şekilleri arasında tutarlılık bulunmamaktadır. Ulusal İrtibat Noktaları kendilerine gelen şikâyetler sonrası süreç konusunda tarafları ve kamuoyunu bilgilendirmek ve kararların gerekçelerini

³⁰ Bkz. örneğin Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Brüksel, 14.10.2009, SEC(2009)1334.

³¹ Küresel Paktı 2000'in üzerinde şirket dahildir. Bu şirketlerin yarısından fazlası gelişmekte olan ülkelerdendir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. John Gerard Ruggie, "Business and Human Rights: The Evolving International Agenda", *The American Journal of International Law*, Vol. 101, No. 4, 2007, ss. 819-840.

³² 1.ilke: İş dünyası uluslararası olarak kabul edilmiş insan haklarına saygılı ve korunmasına destek olmalıdır. 2.ilke: İş dünyası insan hakları ihlallerine suç ortağı olmamalıdır. 3.ilke: İş dünyası örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkına saygılı olmalıdır. 4. ilke: Zorla çalıştırmanın her çeşidinin ortadan kaldırılmasına destek olmalıdır. 5.ilke: Çocuk işçiliğinin sona erdirilmesine destek olmalıdır. 6.ilke: Çalışma yaşamında ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına destek olmalıdır.

³³ Küresel Pakt konusunda eleştirel bir değerlendirme için bkz. Yasemin Özdek, op.cit, ss. 37-39 ve İlyas Doğan, op.cit, ss. 220-223.

açıklamak konusunda birbirlerinden farklı tutumları benimsemekte, ayrıca verilen kararların uygulanmasını sağlayıcı bir güç de bulunmamaktadır.

Novamed ve Desa örneklerinde işyerlerindeki çalışma koşulları ve sendika faaliyetlerini engelleyici baskı Türkiye devletinin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ile bağtlandığı yükümlülüklerine aykırılık teşkil etmektedir. Bu uygulamalar ayrıca yukarıda belirtilen eksiklikleriyle birlikte Türkiye'nin başta Anayasa, İş Yasası ve Sendikalar Yasası olmak üzere ulusal mevzuatında belirlenmiş olan sendikal hakların yanı sıra kişi temel hak ve hürriyetleri korumaya yönelik hükümlere de aykırılık taşımaktadır. Zira Novamed örneğinde özellikle görüldüğü üzere, güvencesizleştirilen bugün vardığı noktada birçok işyerinde çalışanlara karşı, insan onuruna aykırı, kişi hak ve özgürlüklerini ihlal eden muamelenin bir çalışma yeri pratiği ve üretim sürecinin düzenleme şekli olarak kurumsallaştığını görülmektedir.

3) Direnişi Örgütlemek ve Güçlendirmek İçin İnsan Hakları Söyleminin Kullanılması: Eylemliliği, Direnişi İnsan Hakları Dili Üzerinden Kurmak

Emek hareketi açısından uluslararası insan hakları sözleşmelerinin kullanımının ilk şekli, söylem bazında gerçekleşebilir. Yani direnişi örgütlemek, devam ettirmek, uluslararası destek sağlamak, işveren üzerinde baskı uygulamak üzere hak temelli bir söylem kullanılabilir. İnsan hakları söylemi sadece araçsal olarak kullanıldığında, kurumsallaşma veya yerine getirme, kontrole ilişkin talepleri içermez. Hak talebi sosyal veya politik eylemliliğin bir aracı olarak kullanılmaktadır, eylemliliğin yöneldiği amaç değildir³⁴.

Türkiye'de sendikaların insan hakları söylemini ve hak temelli stratejileri kullanımının son dönemde arttığı görülmektedir. Emek hareketinin insan haklarını söylem olarak kullanmak, direniş ve eylemliliği bu dil üzerinden kurma pratiğinin giderek yaygınlaştığı söylenebilir. Sendikalar Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerine referansları kamuya yönelik yazılı metinlerinde ve basın açıklamalarında son yıllarda sıkça kullanılmaktadır.

Aldığımız her iki örnekte, hem Novamed ve hem Desa direnişinde de uluslararası insan hakları sözleşmelerinin söylem bazında kullanıldığını görüyoruz. Novamed direnişi sırasında işyerinde yetkili sendika olan Petrol-İş

³⁴ Neil Stammer, "Social Movements and the Social Construction of Human Rights", *Human Rights Quarterly*, 1999, Vol.21, s.1006.

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

Sendikası hem basın açıklamalarında hem de işverenle resmi yazışmalarının yanı sıra uluslararası emek örgütleriyle temas ve yazışmalarında, ilgili UÇÖ sözleşmeleri ve Avrupa Sosyal Şartı'nın ihlal edildiğinin sürekli altını çizmektedir³⁵.

Desa direnişinde ise Deri-İş'in yine hak temelli bir söylem kullandığı, ancak daha çok Anayasa'ya aykırılığın altının çizildiği, uluslararası sözleşmelere çok fazla referans yapılmadığı görülmektedir³⁶. Ancak Desa mücadelesini yakından takip edip etkin biçimde destekleyen uluslararası federasyon, konfederasyonlar ve uluslararası sivil toplum örgütleri (ITGLWF-Uluslararası Tekstil, Hazır Giyim ve Deri İşçileri Federasyonu; FSE:THC- Avrupa Tekstil, Hazır Giyim ve Deri İşçileri Konfederasyonu; CCC (Clean Clothes Campaign)) Desa işvereni ile yazışmalarında ve Desa'nın alıcısı olan uluslararası ünlü firmalara yönelik yürüttükleri kampanyada UÇÖ Sözleşmeleri ve UÇÖ'nun ilgili komite kararlarına daha spesifik atıflar yapmaktadırlar³⁷.

Fakat burada dikkat çeken bir nokta dayanak alınan uluslararası sözleşmelerin öncelikle devletlere yükümlülük yükleyip, ihlalleri halinde de devletlerin sorumluluğunu ortaya çıkarmasına rağmen, sendikaların bu sözleşmeleri sadece işvereni muhatap alarak ve onun sorumluluğuna referans olacak şekilde kullanmalarıdır. Novamed fabrikasındaki durumdan, çalışma koşullarının mevzuata uygunluğunun sağlanmadığı, çalışanların temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesinin engellenmediği için Türkiye devletinin sorumluluğu ne bireysel olarak işçiler tarafından ne de sendika tarafından hiçbir aşamada ileri sürülmemiştir, aynı durum Desa için de geçerlidir.

Söz konusu uluslararası insan hakları sözleşmeleri ulus-aşırı emek örgütlenmelerini mobilize etmek ve işletmeye karşı kampanya yürütmek (*naming and shaming*) için etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece firmalar üzerinde uluslararası olarak imajını zedeleme noktasında bir baskı oluşturulmuş ve toplu sözleşme pazarlık sürecinde sendikanın işveren karşısında pozisyonunu güçlendirilmiştir. Novamed örneğinde işveren toplu sözleşmeyi imzalamaya grevin firma üzerinde yarattığı ekonomik etki nedeniyle değil firmanın imajı

³⁵ Basın açıklamaları ve yazışmaları toplu olarak görmek için bkz. *Novamed Grevi: Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması*, Petrol-İş, Mart 2008.

³⁶ Örneğin Sendika'nın 19.08.2008, 16.11.2008, 26.3.2009, 1.4.2009, 16.6.2009, 20.6.2009 tarihli basın açıklamaları.

³⁷ Deri-İş örgütlenme uzmanı Nuran Gülenç ile görüşme, 26.9.2009.

üzerindeki olumsuz sonuçları nedeniyle razı olmuştur³⁸. Desa'da ise yürütülen etkili uluslararası kampanya nedeniyle siparişleri iptal olan işveren önemli ölçüde parasal kayba uğramış ve bu nedenle kampanyayı durdurması koşuluyla henüz işyerinde yetki almak için yeterli üyeye sahip olmayan sendikayla bir protokol imzalamaya razı olmuştur³⁹.

4) Uluslararası İnsan Hakları Denetim Mekanizmalarının Kullanımı

Sendikalar açısından uluslararası insan hakları sözleşmelerinin ikinci ve daha içerikli, etkili kullanımı uluslararası sözleşmelerle oluşturulmuş denetim mekanizmalarından faydalanılması, yani sözleşmelerin uygulanmasının denetlenmesi amacıyla kurulmuş komisyon, komite veya mahkemelere başvuruda bulunulması olacaktır. Bu uluslararası sözleşmelere taraf olan, yükümlülük altına giren devletler olduğundan bu tür başvurular özel şirketler tarafından gerçekleşen çalışan hak ihlallerinde devletin sorumluluğunu es geçmemek, bu sorumluluğun altına çıkmak açısından özellikle önemlidir.

BM Genel Sekreteri'nin insan hakları ve şirketler konusundaki özel temsilcisi 2008 yılında verdiği ilk raporunda devletin koruma görevinin özel şirketlerin insan hakları ihlallerinin önlenmesi alanında temel ilke olduğunun altına çizmektedir⁴⁰. Bu rapora göre, ulus-aşırı ve diğer ticari işletmelerin insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak bugün söz konusu olan kötü durumun en temel sebebi küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yönetim boşluklarıdır. Uluslararası hukukta devletin, ülkesinde yaşayan kişilerin hak ve hürriyetlerini, üçüncü kişiler ve şirketlerden gelen ihlaller de dâhil olmak üzere, koruma, ihlal gerçekleşmişse gerekli soruşturma ve takibatı yapma, sorumluları cezalandırma, ayrıca mağdurların zarar ve kayıplarının giderimini sağlama yükümlülüğü söz konusudur⁴¹.

Türkiye'nin taraf olduğu, yukarıda bahsedilen bölgesel ve uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle bağlantılı olarak, bu sözleşmelerde koruma altına

³⁸ Fresenius Medical Care Türkiye temsilcisi Şenol Taşdelen'in açıklaması, *Referans*, 27.10.2007 (Petrol-İs, *Novamed Grevi: Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması*, Mart 2008).

³⁹ 21 Mayıs 2009 tarihli Desa işveren açıklamasına göre şirketin kampanya nedeniyle uğradığı zarar 7.2 trilyon liradır.

⁴⁰ John Ruggie, *Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights: Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*, A/HRC/8/5, 7 April 2008.

⁴¹ Ibid.

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

alınan hakların ihlali halinde işletilebilecek çeşitli denetim ve bireysel başvuru mekanizmaları mevcuttur.

Son dönemde işçi sendikaları uluslararası insan hakları sözleşmelerini referans olarak kullansalar da bu sözleşmelerin bireysel başvuru ve şikâyet usullerine oldukça nadiren başvurdukları dikkat çekmektedir. Oysa bunlardan özellikle bazıları Türkiye’de kamuoyunda geniş olarak tanınan, yaygın olarak başvuru yapılan mercilerdir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bunların başında gelmektedir.

Sendikaların en çok başvurduğu örgüt Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) ve özellikle de bu örgütün Uygulama Komitesi ve Örgütlenme Özgürlüğü Komitesidir⁴². Uluslararası Çalışma Örgütü kurucu belgelerinin hiçbir yerinde “insan hakları” terimi görünmemekle birlikte, örgüt tarafından üretilen tüm belgeler aslında, geniş anlamda insan hakları ile ilgilidir ve insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunan nitelik taşımaktadır⁴³.

Türkiye 1932 yılından bu yana UÇÖ’nün üyesidir, ancak örgütün sözleşmelerine taraf olmak yönünde çekinceli bir tavır sergilemekte olduğu söylenebilir⁴⁴. Ayrıca onaylamış olduğu sözleşmelerin gereklerini yerine getirmek noktasında da ciddi sorunlar yaşamaktadır. Türkiye 87 sayılı UÇÖ Sözleşmesi’ni, imzaya açılışından 44, yürürlüğe girişinden 42 yıl sonra onaylamıştır. 1952 yılında onayladığı örgütlenme özgürlüğü ile ilgili 98 sayılı UÇÖ sözleşmesinin gereklerini yerine getirmediği için yarım yüzyıl sonra, bugün bile UÇÖ tarafından eleştirilmektedir. Türkiye Uluslararası Çalışma Örgütü’nün denetim mekanizmalarıyla tanıştığı 1950’lerden bu yana örgütün

⁴² Uluslararası Çalışma Örgütü’ne üye devletlerin üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirip getirmediği dönemsel raporlar üzerinden denetlenmektedir. Raporlar Uzmanlar Komisyonu’na incelenmekte, ikinci aşamada ise denetim işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşan Uygulama Komitesi’nce yapılmaktadır. Ayrıca şikâyet üzerine denetim yolu da öngörülmüştür. Sendikal haklara yönelik ihlaller için sözleşmeleri onaylama koşuluna bağlı olmayan, örgüt üyesi olan devletlere karşı işletilebilen sözleşme-dışı bir denetim de söz konusudur. (Bkz. Mesut Gülmez, “İnsan Haklarının Uluslararası Korunmasında Sözleşme-Dışı Sistemler ve Türkiye”, *Türkiye’de İnsan Hakları*, TODAIE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2000, ss. 165-172.)

⁴³ M. Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Genişletilmiş 6.Bası, Legal Yayıncılık, s.839.

⁴⁴ Türkiye uluslararası ya da bölgesel kuruluşlarda kabul edilen insan hakları sözleşmeleri için özellikle 1990 ve 2000’lere dek geleneksel denebilecek gecikmeli bir onay politikası uygulamıştır. Örneğin 1991 öncesinde onaylanan Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri ortalama olarak imzalandıktan 15 yıl sonra onaylanmıştır. (Bkz. Mesut Gülmez, “Türkiye’nin İnsan Hakları Sözleşmelerini Onay Politikası: 1990 sonrası”, *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAIE, Cilt: 21-22, 1999-2000, s.35)

Sendika Özgürlüğü Komitesi, Uzmanlar Komisyonu ve Uygulama Komitesi gündemlerinden neredeyse hiç düşmemiştir. Son olarak 2009 yılında UÇÖ Türkiye'ye sendikal haklar konusunda teknik yardım önermiş ve bu alandaki son gelişmeleri yerinde tespit için Uygulama Komitesi'nin aldığı karar gereği dört kişilik bir heyet ile 2010 yılında Türkiye'de incelemelerde bulunmuştur.

İşçi sendikaları UÇÖ dışındaki uluslararası mekanizmaları pek kullanmamakta, örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurular neredeyse münhasıran kamu emekçilerinin örgütlendiği sendikalar tarafından yapılmaktadır⁴⁵. Novamed ve Desa direnişi sırasında ve sonrasında da söz konusu sendikalar veya bireysel olarak işçiler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, BM İnsan Hakları Komitesi'ne veya insan hakları alanındaki uluslararası hukuki mekanizmalardan herhangi birine başvurmamışlardır. Deri-İş Sendikası Desa işverenine karşı Çok Uluslu Şirketler İçin Yol Gösterici İlkeler aykırılık gerekçesiyle OECD'ye başvuruda bulunmuş ancak bu başvuru da daha sonra geri alınmıştır⁴⁶.

Hem Novamed, hem de Desa direniş süreçlerinin önemli bir ortak özelliği kadın hareketinin sürece bir noktadan sonra etkin bir şekilde müdahil olması, direnişin başarısında önemli rol oynamasıdır⁴⁷. Bu noktada BM Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve sözleşmeye aykırılık söz konusu olduğunda bireysel başvuru imkânı tanıyan, Türkiye'nin de taraf olduğu ek protokolü akla gelmektedir. Zira özellikle de Novamed örneğinde işyerinde cinsiyet temelli ayrımcılık ve onur kırıcı muamele son derece belirgindir. Türkiye'deki kadın hareketi hem insan hakları söylemini etkin kullanmaktadır, hem de uluslararası denetim mekanizmalarından yararlanma bakımından diğer sivil toplum örgütlerine örnek olan, öncü rolü söz konusudur. CEDAW Komitesi'ne kadın örgütleri tarafından hazırlanan düzenli gölge raporlar buna önemli bir örnektir. Ancak kadın hareketiyle bu omuz omuza ça-

⁴⁵ Örneğin Tüm Haber-Sen ve Çınar v.Türkiye (Başvuru no:28602/95; KESK v.Türkiye (Başvuru no:27794/02); Tüm Bel-Sen v.Türkiye (Başvuru no:34503/97); Kaya ve Seyhan (Eğitim-Sen) v.Türkiye (Başvuru no:30946/04).

⁴⁶ Deri-İş örgütlenme uzmanı Nuran Gülenç ile görüşme, 26 Eylül 2009.

⁴⁷ Novamed ve Desa direnişlerinin yaşandığı petrol-kimya ve deri iş kollarının ve dolayısıyla işkolunda örgütlü sendikaların eril yönetim ve eylemlilik pratiklerine karşın Novamed'de grevcilerinin neredeyse tamamının kadın olması, Desa direnişinde sendikal sebeplerle işten çıkarılan bir kadın işçinin (Emine Arslan) direngen tutumunun Desa direnişinin medyaya yansıyan yüzü haline gelmesi hem Novamed hem de Desa direnişlerini bir noktada kadın hareketi ile buluşturmuş, direnişin dili, özellikle Novamed örneğinde bu kırılma noktasından itibaren cinsiyetlenmiştir.

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

İşmaya rağmen Novamed direnişinde CEDAW Komitesi'ne bireysel başvuru gerçekleşmemiş, bu husus akla gelmemiştir⁴⁸.

Bu tür uluslararası denetim usulleri özel işyerlerinde örgütlü işçi sendikalarının neden kullanılmamaktadır? Sendika sorumluları ve hukuk danışmanları ile yapılan görüşmelerin gösterdiği kadarıyla, özel işyerlerindeki insan hakları ihlallerinde devletin sorumluluğunu ortaya koyacak hukuki başvuru ve usuller sendikaların hukuk birimlerinin neredeyse standartlaşmış pratikleri arasında yer almamaktadır⁴⁹. Sendikalar genel olarak hukuki yollara sıkça başvurmaktadır. Neredeyse istisnasız her işveren yetki itirazında bulunduğundan yetki tespit davaları, işverenin işçileri sendikasızlaştırmak yönünde kimi kez fiziki şiddete varan baskıları nedeniyle ceza davaları ve sendikal sebeplerle işten çıkarmalara karşı işe iade davaları sendikaların rutin olarak açtıkları davalardır.

Ancak Novamed ve Desa örneklerinde de görüldüğü gibi, tüm bu davalar pazarlık sürecinde araç olarak görülmekte, bu nedenle de sendika hukuki başvuru yollarından daha çok işverende pozisyon değişikliği yaratmak için kısa vadeli araçlar olarak faydalanmaktadır. İstenen değişiklik sağlanınca esasen açılan davada ileri sürülen talep karşılanmamış olsa dahi dava geri çekilmekte, şikâyet geri alınmaktadır⁵⁰. Uluslararası hukuki başvuru prosedürleri bu çeşit manevralara izin vermeyen, uzun erimde sonuç doğurucu süreçler olarak görülmekte ve bu nedenle de söz konusu usullere işçi sendikalarının pek fazla başvurulmamaktadır.

Türkiye'de devlet, devam eden özelleştirmelere rağmen, halen bazı sektörlerde asli işveren durumundadır ve sendikalar da toplu sözleşme sürecinde çoğu kez işveren olarak kamu temsilcileriyle pazarlık yapmaktadır. Sendika yetkilileriyle yaptığımız görüşmeler ışığında, bu durumun bazı iş kollarında örgütlü sendikaların mücadelelerinde hukuken kamu makamlarını hedef alan dava ve söylemlerden, özel işyerlerindeki hak ihlalleriyle ilgili olarak devle-

⁴⁸ Petrol-İş Kadın Sekreteri Necla Akgökçe ile görüşme, 20 Nisan 2009.

⁴⁹ Petrol-İş hukuk danışmanı Serpil Aksakal'la görüşme 20 Nisan 2009 ve Kristal-İş eğitim uzmanı Aziz Çelik'le görüşme, 7 Mayıs 2009.

⁵⁰ Örneğin Novamed işverenin sendika üyesi işçilere baskı ve hakaretleri nedeniyle Deri-İş tarafından Antalya Cumhuriyet Başsavcılığı'na 8.12.2005'de yapılan suç duyurusu daha sonra işverene karşı bir iyiniyet göstergesi olarak geri alınmış, Başsavcılık da 12.06.2006 tarihinde kovuşturmayaya yer olmadığına karar vermiştir (Soruşturma no:2005/57753, Karar no:2006/13072) (Petrol-İş hukuk danışmanı Serpil Aksakal'la görüşme, 20 Nisan 2009); Desa işverene karşı OECD'ye yapılan başvuru yine benzer sebeple geri çekilmiştir. (Deri-İş örgütlenme uzmanı Nuran Gülenç ile görüşme, 26 Eylül 2009).

tin sorumluluğunu ortaya koyan eylemliliklerden kaçınmalarının temel sebeplerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Sendikalar aksi bir davranışın ileride kamu işvereni ile söz konusu olacak pazarlık sürecini olumsuz etkileyeceğinden endişe etmektedirler. Diğer bir kısım işçi sendikaları ve konfederasyonlar ideolojik pozisyonları ve milliyetçi kaygıları nedeniyle uluslararası insan hakları mekanizmalarına başvurma noktasında çekinceli davranmaktadır. Bu tavır süreç içinde aynı şekil ve yoğunlukta devam etmemekte, dönüşüm ve kırılmalar söz konusu olmaktadır. Ancak bu değişim ve kırılmalar uzun dönemli öngörüler ve stratejik kararlar ekseninde olmayıp büyük çoğunlukla sendika ve konfederasyonlardaki yönetim değişikliklerinin belirleyiciliğinde, dalgalanmalar şeklinde gerçekleşmektedir⁵¹.

Sonuç

Küresel neo-liberal hegemonyaya karşı yürütülen mücadelede insan haklarından hem söylemsel olarak, hem de ulusal ve uluslararası alandaki kurumsal koruma mekanizmaları işletilmek yoluyla stratejik olarak faydalanılması mümkündür. Toplumsal muhalefetin çeşitli alanlarında, kadın hareketi, çevre hareketi ve son dönemde yoğunlaşan biçimde köylü hareketi bunu başarılı bir şekilde yapmakta⁵², insan hakları söylemi halen ve güncel olarak “Global Güney”in⁵³ direnişinde temel teşkil etmektedir.

Karşı-hegemonya mücadelesinde Gramsci’nin kavramsallaştırmasıyla yeni bir hukuki “sağduyu”yu yerleştirmek için Boaventura de Sousa Santos,

⁵¹ Kristal-İş eğitim uzmanı Aziz Çelik’le görüşme, 7 Mayıs 2009.

⁵² Bkz. Alan E. Boyle (Editor), Michael R. Anderson (Eds.), *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, Oxford University Press, 1998; Elisabeht Friedman, “Women’s Human Rights: The Emergence of a Movement”, in *Women’s Rights, Human Rights: International Feminist Perspectives*, J. S. Peters - Andrea Wolper (Eds), Routledge, 1994, ss.18-35; Rebecca J. Cook, “Women’s International Human Rights Law: The Way Forward”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 15, No. 2 (May, 1993), ss. 230-261; A-A. Desmarais, Peasants Speak: “The Via Campesina: Consolidating an International Peasant and Farm Movement”, *Journal of Peasant Studies*, Vol.29, No:2 January 2002 , ss. 91 - 124

⁵³ Boaventura de Sousa Santos tarafından oluşturulan “Global Güney” kavramı informal sektörde çalışanlar başta olmak üzere emekçiler, göçmenler, marjinalize edilmiş toplulukların mensupları, yerli toplulukları kapsar. Buradaki “güney” kavramı coğrafi bir belirleme amacı olmaksızın ekonomik, etnik, ırka veya cinsiyete dayalı her çeşit tahakküm şeklini ifade eder ve sanayileşmiş devletlerin ülkelerinde yaşayan “iç Güney” i (*inner South*) de kapsar. (Bkz, B. de Sousa Santos – César A. Rodriguez-Garavito, “Law, Politics, and the Subaltern in Counter-Hegemonic Globalization”, in *Law and Globalization from Below: Towards a Cosmopolitan Legality*, B. de Sousa Santos – César A. Rodriguez-Garavito (Eds.), Cambridge University Press, 2005, ss. 2 ve 14.)

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

hukuka aşağıdan yukarıya bir bakışla “subaltern kozmopolitizm” olarak adlandırdığı yeni bir yaklaşımı önermektedir. “Subaltern kozmopolitizm” yukarıdan aşağıya kozmopolit modellerden dışlanan ezilmişlerin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir model ve neo-liberal küreselleşmeye karşı mücadele ve direnişi kapsayan ve besleyen hukuki bir çerçeve, hukuk temelli bir strateji olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımda insan hakları merkezi bir öneme sahiptir, hak temelli bir politik mobilizasyon öngörülür. Ancak diğer kozmopolit modellerden farklı olarak bireysel hakların yanı sıra ve bunların ötesinde kolektif haklar ve dayanışma hakları temel teşkil eder. Ayrıca subaltern kozmopolitizm, hukuku ve hakları politik mücadele içinde direniş stratejileri olarak kurgular, onları siyasileştirir. İnsan hakları söylemi ayrıca hegemonya karşıtı uluslararası hukukun geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için de temel teşkil etmektedir⁵⁴.

Küreselleşmenin en önemli sonuçlarından biri emekçilerin korumasız ve savunmasız bir konuma sürüklenmesi, örgütlenmiş işgücünün siyasi etkisinin ve ekonomik pazarlık gücünün giderek azalmasıdır⁵⁵. Çalışma süreleri ve kazançlar istikrarsız hale gelmekte, işçilerin ulusal sınırların ötesinde birbiri yerine kolayca ikame edilebilir olması pazarlık güçlerini büyük ölçüde azaltmaktadır⁵⁶. Küreselleşme genel olarak sendikalaşan orta vasıflı ve vasıfsız işçilerin ücretlerini ve istihdam beklentilerini düşürmektedir. Sonuç olarak sermaye hareketliliği sendikaları zayıflatmakta, işverenleri ise güçlendirmekte, ayrıca iş ve sanayi ilişkileri sistemlerinin deregulasyonuna ivme kazandırmaktadır⁵⁷.

Çalışan hakları bu şekilde gerilerken, insan hakları söylemi diğer yandan uluslararası mali kurumlar tarafından yükseltilmektedir. Özellikle özel mülkiyet ve fikri mülkiyet hakları ve sermayenin özgürlükleri temelinde hegemonik insan hakları söylemi uluslararası sermayenin yatırımları güvenceye alacak, imtiyazlarını koruyacak güvenli ve istikrarlı bir hukuki düzenin tesisi için bu

⁵⁴ Bkz. Balakrishnan Rajagopal, “Counter-hegemonic International Law: Rethinking Human Rights and Development as a Third World Strategy”, *Third World Quarterly*, Vol.27, No:5, 2006, s.769-775.

⁵⁵ Alpaslan Işıklı, *Yeni Ortaçağ*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2009, ss. 141-144.

⁵⁶ Dani Rodrik, “Has Globalization Gone Too Far?”, in David Held – Anthony McGrew (Edited by), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Polity, 2nd Edition, 2003, ss.379-380)

⁵⁷ (Duane Swank, “The Effect of Globalization on Taxation, Institutions, and Control of the Macroeconomy”, in David Held – Anthony McGrew (Edited by), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Polity, 2nd Edition, 2003, s.410)

kurumların az gelişmiş ülkelere uyguladıkları politikaların bileşenlerinden biri haline gelmektedir⁵⁸.

Emek hareketinin bu noktada insan hakları söylemi ve uluslararası insan hakları mekanizmalarını kullanması politik ve hukuki olarak hegemonya karşıtı özellik taşımaktadır. Zira işçi sınıfının itici gücüyle kazanılmış ekonomik ve sosyal hakları neo-liberal küreselleşme sürecinde yaşanan deregulasyon ve güvencesizleştirmeye karşı muhafaza etmek, yaşanan hızlı yitim sürecine karşı direnmek açısından insan hakları söylem ve araçları önemlidir.

Türkiye’de son yıllarda emek hareketi tarafından uluslararası insan hakları sözleşmelerine bu anlamda atıflar çoğalmakta, uluslararası insan hakları metinleri söylem bazında da olsa bir direniş aracı olarak giderek daha fazla kullanılmaktadır. Ancak ihlal vakaları üzerinden bu sözleşmelere ilişkin uluslararası koruma ve kontrol mekanizmaları çalıştırılmamakta, bu yönde başvuru yapılmamaktadır.

Davaların genelde sosyal hareketler ve özelde sendikalar tarafından bir mücadele aracı, stratejisi olarak kullanılması, mücadelenin politik içeriğine sekte vurduğu ve mücadele üzerinde parçalayıcı etkisi olduğu yönünde eleştiriler almaktadır. Oysa önemli sorun alanlarında temsil edici vakalar seçilip bunlar üzerinden uluslararası merciler önünde dava yürütülmesi stratejik olarak gayet anlamlıdır. Davaya ayrılacak ekonomik kaynaklar ve zaman açısından her bir ihlal için olmasa da bu çeşit “test vakalar” için başvuru yapılması ve uluslararası mekanizmaların çalıştırılması düşünülebilir. Bu durumda kazanılan davalar da sadece tekil ihlal vakası açısından bir başarı değil, emek hareketi açısından stratejik bir kazanım teşkil edecektir.

Türkiye’de çalışan hak ihlallerinin yaygın olarak sürmesinin sebebi, pek çok noktada ulusal mevzuatın bu ihlalleri önlememesi veya ihlal halinde yeterli giderim sağlamıyor olmasıdır. Bu durum dikkate alındığında, aslında emek örgütlerinin uluslararası insan hakları denetim mekanizmalarına başvurusu, bunları işletmesi noktasal olarak söz konusu vakadaki hak ihlalini önlemenin yanı sıra ve ondan öte, orta ve uzun vadede Türkiye’de bir mevzuat değişikliği tetikleme ve zorlama potansiyeli nedeniyle de önemlidir.

⁵⁸ Yasemin Özdek, “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısılcığında İnsan Hakları”, in Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları, Yasemin Özdek (Editör), TODAIE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, s.34.

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

“Aşağıdan yukarıya küreselleşme”⁵⁹ diye adlandırılan hareket içinde yer alan muhalif toplumsal hareketler, hukuku hem direniş stratejisi, hem de genel rızayı sorgulamak, bozmak, onu alternatif küresel barış ve demokrasi imkânları için yeniden oluşturmak ve sağlamlaştırmak için karşı-hegemonya anlamında etkin bir teknik olarak kullanmaktadır. Söz konusu olan yoksulluk, eşitsizlik ve adaletsizliğe karşı giderek artan “kamusal öfke”yi bir politik mobilizasyon ve buradan hareketle küresel anlamda hukuku sorgulama, zorlama ve yeni norm yaratma yönünde bir imkân olarak kullanma stratejisidir⁶⁰.

Bu bağlamda Türkiye’deki emek örgütleri açısından, mevcut uluslararası insan hakları sözleşmeleri içinde koruma altına alınmış hakların ihlali halinde uluslararası koruma ve takip mekanizmalarını işletmek, bu usuller içinde bireysel şikâyetler üzerine çalışan komite, komisyon ve mahkemeleri karşı-hegemonya mücadelesinde politik bir alan olarak kullanmak mümkün ve anlamlıdır.

Bunun ötesinde denetim mekanizmalarının kullanımı, uluslararası ve bölgesel mahkemeler önündeki davaların artmasıyla, mahkemeler önüne getirilen vakalar sadece bireysel bir uyumsuzluğun çözülmesi veya hak ihlalinin giderilmesi açısından değil, çalışan hakları alanında kavramların yeniden kurgulanması, içeriklerinin yeniden şekillendirilmesi, Gramsci’nin terminolojisiyle söyleyecek olursak hegemonyaya temel sağlayan “sağduyu”nun gündelik yaşamsal pratikler içinde dönüştürülmesi açısından önemlidir.

Daha önce de vurgulandığı gibi hegemonya dinamik ve ilişkiseldir. Değişen koşullarda yenilenmesi, savunulması ve değişikliğe uğratılması gerekir. Bu anlamda karşı-hegemonya da yeni sosyal ve ekonomik koşullar arka planında yürütülen dinamik bir siyasal ve hukuki yeniden anlamlandırmanın ürünü olacaktır. Bu noktada emek hareketinin insan hakları söylem ve uluslararası mekanizmalarından yararlanması, kazanılmış hakların muhafazası ve yerine getirilmesinin ötesinde küreselleşme gerçeğinde emekçiyi koruyacak

⁵⁹ Kavramın ilk kullanımlarından biri ve içeriği ile ilgili bilgi için bkz. Richard Falk, “Resisting ‘Globalization-from-above’ Through ‘Globalization-from-below’”, *New Political Economy*, Vol.2, No:1, 1997. “Aşağıdan yukarıya küreselleşme” açısından hukukun ve özellikle uluslararası hukukun yeri ve rolü için bkz. *Law and Globalization from Below: Towards a Cosmopolitan Legality*, B. de Sousa Santos – César A. Rodríguez-Garavito (Eds.), Cambridge University Press, 2005.

⁶⁰ Andreas Fisher-Lescano, “Global Constitutional Struggles: Human Rights Between Colère Publique and Colère Politique”, in *International Prosecution of Human Rights Crimes*, Wolfgang Kaleck – Michael Ratner – Tobias Singelstein – Peter Weiss (Eds), Springer, 2007, ss.27-28.

yeni direniş formları, hukuki yaklaşımlar ve hukuki yapıların inşası açısından da temel teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

1. Perry Anderson, *Gramsci: Hegemonya, Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*, Salyangoz Yayınları, 2007
2. Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, Belge Yayınları, 5.Bası, 2007
3. Norberto Bobbio, “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”, in *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, John Keane (Der.), Ayrıntı, 1993
4. Terry Eagleton, *İdeoloji*, Ayrıntı, 2. Basım, 2005.
5. Serpil Sancar, *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, İmge Kitabevi, 2.Baskı, 2008.
6. Bkz. Gülnur Acar-Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, Belge Yayınları, 2003.
7. Yasemin Özdek, “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları”, in *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Yasemin Özdek (Editör), TODAIE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2002, ss.1-44.
8. Alpaslan Işıklı, *İş Hukuku*, 3. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1999.
9. Alpaslan Işıklı, *Yeni Ortaçağ*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, 2009.
10. David Held – Anthony McGrew (Edited by), *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Polity, 2nd Edition, 2003.
11. Neil Stammer, “Social Movements and the Social Construction of Human Rights”, *Human Rights Quarterly*, 1999, Vol.21.
12. Alan Hunt, “Rights and Social Movements: Counter-Hegemonic Strategies”, *Journal of Law and Society*, Vol.17, No:3, Autumn 1990.
13. Mohammed Bedjaoui, “The Right to Development”, in *International Law: Achievements and Prospects*, M. Bedjaoui (General Editor), Unesco Publication, Paris, 1991.
14. Ayşen Ustubiç, *Export-Processing Zones and Gendering the Resis-*

İnsan Hakları ve Karşı Hegemonya

tance: “Women’s Strike” in Antalya Free Zone in Turkey, LSE, Gender Institute, New Working Paper Series, Issue 24, March 2009.

15. William Milberg - Matthew Amengual, *Economic development and working conditions in export processing zones: A survey of trends*, International Labour Office, Geneva, 2008.

16. John Gerard Ruggie, “Business and Human Rights: The Evolving International Agenda”, *The American Journal of International Law*, Vol. 101, No. 4, 2007, ss. 819-840.

17. Petrol-İş, *Novamed Grevi: Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması*, Mart 2008.

18. John Ruggie, *Protect, Respect and Remedy: a Framework for Business and Human Rights: Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*, A/HRC/8/5, 7 April 2008.

19. M. Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Genişletilmiş 6.Bası, Legal Yayıncılık, 2007.

20. Mesut Gülmez, “İnsan Haklarının Uluslararası Korunmasında Sözleşme-Dışı Sistemler ve Türkiye”, *Türkiye’de İnsan Hakları*, TODAIE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 2000.

21. Mesut Gülmez, “Sendikal Haklara İlişkin Sözleşmelerin İç Hukuka Üstünlüğü ve Yasalarımızdaki Aykırılıklar”, *Çalışma ve Toplum*, 2005/1, ss. 41-56.

22. Mesut Gülmez, “Türkiye’nin İnsan Hakları Sözleşmelerini Onay Politikası: 1990 sonrası”, *İnsan Hakları Yıllığı*, TODAIE, Cilt: 21-22, 1999-2000.

23. Alan E. Boyle (Editor), Michael R. Anderson (Eds.), *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, Oxford University Press, 1998.

24. İlyas Doğan, *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*, Yeni İnsan Yayınevi, 2008.

25. Elisabeht Friedman, “Women’s Human Rights: The Emergence of a Movement”, in *Women’s Rights, Human Rights: International Feminist Perspectives*, J. S. Peters - Andrea Wolper (Eds), Routledge, 1994, ss.18-35.

26. Rebecca J. Cook, “Women’s International Human Rights Law: The Way Forward”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 15, No. 2 (May, 1993), ss. 230-261.

27. A-A. Desmarais, Peasents Speak: “The Via Campesina: Consolidating an International Peasant and Farm Movement”, *Journal of Peasant Studies*, Vol.29, No:2 January 2002 , ss. 91–124

28. B. de Sousa Santos – César A. Rodriguez-Garavito (Eds.), *Law and Globalization from Below: Towards a Cosmopolitan Legality*, Cambridge University Press, 2005.

29. Balakrishnan Rajagopal, “Counter-hegemonic International Law: Rethinking Human Rights and Development as a Third World Strategy”, *Third World Quarterly*, Vol.27, No:5, 2006, ss.769-775.

30. Richard Falk, “Resisting ‘Globalization-from-above’ Through ‘Globalization-from-below’”, *New Political Economy*, Vol.2, No:1, 1997.

31. Andreas Fisher-Lescano, “Global Constitutional Struggles: Human Rights Between Colère Publique and Colère Politique”, in *International Prosecution of Human Rights Crimes*, Wolfgang Kaleck – Michael Ratner – Tobias Singelstein – Peter Weiss (Eds), Springer, 2007.

32. Petrol-İş Kadın Sekreteri Necla Akgökçe ile görüşme, 20 Nisan 2009.

33. Petrol-İş Hukuk Danışmanı Serpil Aksakal’la görüşme 20 Nisan 2009.

34. Deri-İş Örgütlenme Uzmanı Nuran Gülenç ile görüşme, 26 Eylül 2009.

35. Kristal-İş Eğitim Uzmanı Aziz Çelik’le görüşme, 7 Mayıs 2009.

36. Türkiye Deri-İş Sendikası’nın 19.08.2008, 16.11.2008, 26.12.2008, 26.03.2009, 01.04.2009, 16.06.2009, 20.6.2009 ve 26.08.2009 tarihli basın açıklamaları.